

Ігор Пасічник

ВІДНОВЛЕННЯ ІНТЕРЕСУ ДО ФІЛОСОФІЇ ВОЛЬФА.

Theis, R., & Aichele, A. (Hrsg.). (2018). *Handbuch Christian Wolff*. Wiesbaden: Springer.

Навряд чи якого філософа з такою вражаючою впливовістю настільки ж ґрунтовно було потім позбавлено визнання та забуто.

Клеменс Швайгер¹

24 січня 2017 року в німецькому місті Гале було засноване Вольфове товариство філософії Просвітництва (*Christian-Wolff-Gesellschaft für die Philosophie der Aufklärung*), головою якого став Гайнріх Клеме. Товариства, покликані сприяти дослідженню та популяризації вчень окремих філософів і їхніх епох, не є чимось незвичним, вони вже давно стали загальною практикою. І тим симптоматичніше, що у випадку Вольфа заснування такого товариства відбулося у 338-ий день народження філософа, за понад чверть тисячоліття після його смерті. І це тоді, коли товариство з дослідження та популяризації філософії Вольфа існувало ще за життя останнього, причому в період його активної діяльності². Вже не кажучи про те, що в середині XVIII ст. чи не всі філософські кафедри німецьких університетів очолювали вольф'яниці.

Описану ситуацію можна використовувати як чи не найбезпосереднішу ілюстрацію винесених у епіграф слів Клеменса Швайгера. Справді, чи знайдеться ще один хоча б наближено настільки ж відомий, визнаний та впливовий філософ, як Вольф, якого потім *настільки ж ґрунтовно було позбавлено визнання та забуто*? Але водночас, описану ситуацію можна також розглядати як одну з ознак посилення інтересу до філософії Вольфа (та й загалом до філософії Просвітництва) у XXI ст. І підставою цього є не лише та обставина, що поза контекстом Вольфового вчення багато понять і проблем філософії другої половини XVIII ст., як і подальших епох, залишаються не до

© І. Пасічник, 2021

¹ «Kaum ein Philosoph von solch beeindruckender Wirkmächtigkeit wurde später so gründlich verkannt und vergessen.» [Schwaiger 2000: 49].

² Засноване 1736 року графом Ернстом Крістофом Мантойфелем та Йоганом Густавом Райнбеком *Товариство алетофілів* (Societas Alethophilorum, Gesellschaft der Wahrheitsliebenden) було не чим іншим, як передусім осередком, що популяризував філософію Вольфа.

кінця зрозумілими³, – але й те, що філософія Вольфа є значно оригінальнішою та глибшою, ніж донедавна вважали, а тому викликає інтерес уже сама собою. Саме це і спровокувало значне поживлення досліджень Вольфової думки в останні десятиліття. Одним з помітних проєктів у цій царині є книга «Handbuch Christian Wolff» (2018).

Ця книга є важливою, по-перше, тому, що являє собою своєрідний вступ до думки й постаті Вольфа. Бо хоча Вольф завжди був предметом ґрунтовних досліджень окремих філософів, однак зазвичай йшло про окремі вузькоспеціалізовані статті та зрідка книги, але не про масштабну презентацію Вольфа та всієї його творчості в контексті епохи. Тому, по-друге, ця книга важлива своєю масштабністю. Хто хоч би поверхово знайомий з особою та бодай назвами творів Вольфа, просто не може не розгледіти масштаб здійсненого ним. Словами Александра Айхеле та Роберта Тайса, упорядників і авторів переднього слова рецензованої книги: «Немає, так би мовити, жодної сфери людського знання (ідеться це про чисту філософію, математику, природничу науку, економіку, архітектуру укріплень, метеорологію, медицину, практичну теологію та багато іншого), якої б Вольф не опрацював» [HCW: 2]⁴. Такий масштаб не просто вкласти в одну єдину книгу, яка би слугувала своєрідним вступом до цього дорожку. А отже, книга, яка має претензію хоча б на пунктирне відтворення подібної масштабності, і сама має бути масштабною.

Власне, авторам «Handbuch Christian Wolff» непогано вдалося і перше, і друге. Бо цю книгу можна розглядати не лише як загальний вступ до думки Вольфа, вона дуже систематично та кваліфіковано розкриває всі головні сфери, якими Вольф займався. Кожен підрозділ цієї книги написаний окремим фахівцем. І чи не всі автори є відомими дослідниками Вольфа або філософії Просвітництва й мають окремі публікації за темами, висвітленими в рецензованій книзі. Тому «Handbuch Christian Wolff» у своїй цілісності є серйозним дослідженням, хоча й, наскільки це можливо, викладеним у стислій формі, щоб його можна було використовувати і як вступ до вольфознавства. Стосовно цього автори зауважують, що книга призначена передусім тим, хто займається філософією німецького Просвітництва вузькофахово (fachspezifisch) [HCW: 3]. І хоча далі уточнюється, що це, зокрема, ті, хто навчають і навчаються, слово «підручник» (Handbuch) у назві не має вводити в оману. Вже хоча б тому, що німецьке Handbuch це не підручник у значенні навчального посібника, для останнього є слово Lehrbuch. Німецьке Handbuch означає «підручник» у прямому значенні цього слова, тобто це книга, призначення якої – бути під рукою. А зважаючи на те, що «Handbuch Christian Wolff» передусім дає можливість швидкого ознайомлення з основними сферами Вольфової думки та її історичним контекстом, назва Handbuch виглядає цілком виправданою.

Простою відтворення **Змісту** книги досить, щоби продемонструвати широту охопленої в ній проблематики:

Переднє слово

1. Біографія та бібліографія

³ Так, Гайнріх Клеме, з одного боку, стверджуючи, що філософія Вольфа була істотно посувута на задній план Кантом, поруч із яким інші філософи виглядали наче застарілими, з іншого боку, зазначає, що велика частина понять і тем, наявних у Кантових творах (наприклад, це стосується категоричного імперативу, критики людської рації (Vernunft) тощо), без знання контексту Вольфової філософії є незрозумілими [див.: Bertz 2017].

⁴ [HCW] = Handbuch Christian Wolff (2018) = [Theis, Aichele 2018].

- Гергард Білер*
2. Джерела
 - 2.1. Джерела Вольфової філософії: Схоластика/Ляйбніц
Крістіан Ледюк
 - 2.2. Вплив вторинних авторів на формування вольфівської “системи істини”
Себастьян Невьо
 3. Поняття філософії та метод
Хуан Ігнасіо Гомес Тутор
 4. Логіка
Луїджі Кательді Мадонна
 5. Філософія мови
Маттео Фаваретті Кампозамп’єро
 6. Метафізика
 - 6.1. Онтологія
Дірк Еферц
 - 6.2. Раціональна психологія
Жан-Франсуа Губе
 - 6.3. Емпірична психологія
Паола Руморе
 - 6.4. Космологія
Себастьян Зімерт
 - 6.5. Теологія
Роберт Тайс
 7. Практична філософія
 - 7.1. Етика
Клеменс Швайгер
 - 7.2. Природне право
Александр Айхелє
 - 7.3. Економіка
Біргер П. Прідат та Крістоф Майнеке
 - 7.4. Політика
Аніка Бюшінг
 8. Фізика
Сімонє Де Анджеліс
 9. Математика. Систематичні поняття
Паола Канту
 10. Контроверзи та рецепція
 - 10.1. Пієтисти
Анна Ширвіньська
 - 10.2. Рецепція Вольфа в естетиці
Штефані Бухенау
 - 10.3. Вольф у німецькомовних університетах
Міхаель Альбрехт
 - 10.4. Рецепція Вольфа в Європі
Соня Карбончіні

Очевидно, що охопити та представити всі ці теми – справа майже неможлива для однієї людини, хіба що останньою буде сам Вольф. Але навіть Вольфу довелося присвятити цій справі все життя, а на підготовку рецензованої книги, звісно ж, передбачалося значно менше часу. Тож цілком виправдано, що над нею працювало багато різних фахівців з різних країн, зокрема безпосередніми її авторами є двадцять два дослідники з Німеччини, Австрії, Франції, Італії, Люксембургу та Канади. Тому, хоча основною мовою книги є німецька, п'ять підрозділів написані англійською. Також усі підрозділи мають однакову візуальну структуру, проте цілком закономірно відрізняються як за стилем, так і за підходом до викладу, тож їх можна розглядати як окремі повноцінні статті. Але підпорядковані одному задуму та з'єднані до купи однією системою, вони гармонійно утворюють одну цілісну книгу. Упорядники зазначають, що всі статті підпорядковані єдиній основній вимозі – викладати окремі тематичні сфери й частини вольфівської філософії синтетично та з урахуванням стану їхньої дослідженості. Методи ж, які використовують окремі автори, можуть варіюватися «від більш генетичних через систематичні до проблемно-контекстуальних» [HCW: 4].

Структура книги та послідовність розділів, як вже можна бачити з відтвореного тут змісту, вдало спланована й досить логічна. Спершу Гергард Білер висвітлює біографію Вольфа, передусім звертаючи увагу на хибність раніше поширеного уявлення, ніби останній був лише послідовником і популяризатором Ляйбніца, а по тому послідовно й коротко описує основні етапи Вольфових життя та діяльності. Білер підкреслює надзвичайну вагомість, якої набула філософія Вольфа в першій половині XVIII ст. у рамках так званої шкільної філософії (*Schulphilosophie*), а також звертає увагу, що внаслідок цього почали навіть говорити про «справжню лікантропію» (*Lycanthropie, Wolff-Menschheit*)⁵, адже більшість філософських кафедр на той час належали вольфіанцям [HCW: 10-11]. І, зважаючи на збіг прізвища Wolff з нім. іменником *der Wolf*, який означає «вовк», слово «лікантропія» жартома вказувало на численність і повсюдність Вольфових послідовників. [HCW: 10-11]. Стилий виклад Вольфової біографії доповнюється добре структурованим хронологічним покажчиком творів Вольфа, а також його листів.

Далі Крістіан Ледюк аналізує основні джерела Вольфової філософії, присвячуючи окремий підрозділ проблемі так званої *ляйбніціансько-вольфіанської* філософії. А також окремо зупиняється на трьох головних моментах, в яких проявляється відмінність філософій Ляйбніца та Вольфа, а саме: монади й елементи, передвизначена гармонія, поняття та ідеї. Потому Себастьян Невью розглядає другорядних авторів, які мали вплив на Вольфову систему істини, чим доповнює розділ, написаний Ледюком. Цих авторів поділено на дві великі групи: ті, з якими Вольф мав справу (1) під час навчання в гімназії міста Бреслау (сучасний Вроцлав) і (2) під час студій в університеті Єні.

Третій розділ, представлений текстом Хуана Ігнасіо Гомеса Тудора, присвячено Вольфовому поняттю філософії та методу. Передовсім Тудор звертає увагу на те, що солідний об'єм Вольфового доробку та вже усталені шаблони його сприйняття справляють таке враження, ніби докладне вивчення Вольфової філософії було б марною справою. Тудор же хоче не просто здійснити ґрунтовніший аналіз Вольфового розуміння філосо-

⁵ Слово *Wolff-Menschheit* є німецьким відповідником *Lycanthropie*. Його можна буквально розуміти і як «Вольфо-людство», і як «вовко-людство».

фії та методу, але й прагне в процесі такого аналізу охарактеризувати властивий Вольфові спосіб думання трьома поняттями, які є визначальними для вольфівської філософії і які мали би стати певним орієнтиром під час досліджень творів Вольфа. Це поняття *habitus* (*Fertigkeit*), *con(n)exio* (*Verknüpfung*) та *certitudo* (*Gewissheit*). Цей вибір робиться не на підставі частої появи зазначених слів у Вольфових текстах, а на підставі того, що вони виражають центральні ідеї, які сутнісно визначають усю творчість Вольфа [HCW: 74]. ТUTOR аналізує Вольфове визначення філософії як *науки про всі можливі речі як такі*, після чого в контексті цього визначення розглядає три зазначені раніше поняття. І завершує свій текст поясненням Вольфового методу та пов'язаності *рації* (*Vernunft*) і *досвіду* (*Erfahrung*).

У наступному розділі Луджі Катальді Мадонна розглядає Вольфову логіку. Він звертає увагу передовсім на те, що ця логіка тісно пов'язана з психологією, про що свідчить Вольфове розрізнення – протиставлення і взаємодоповнення – *рації* (*Vernunft*) і *досвіду* (*Erfahrung*). Мадонна також зазначає, що в психології Вольфу йдеться не просто про обґрунтування логічних зв'язків, наявних в духовних актах, а насамперед про те, щоб дослідження процесу пізнання поширити поза формально-логічні аспекти, які традиція зазвичай розглядає у вузькому сенсі [HCW: 94]. Тобто Мадонна відразу вказує на те, що Вольфова логіка – дещо значно ширше, ніж вчення про формальні правила думання. Ця теза Мадонни також підтверджує моє власне бачення Вольфової логіки як передусім початку дослідження розуму як спроможності душі, *розуму* (*Verstand*) у його найширшому значенні, тобто як спроможності мислити все, що є можливим.

За розділом про Вольфову логіку розташовано розділ «Філософія мови», написаний Маттео Фаваретті Кампозамп'єро. Він починається з питання, чи взагалі існує Вольфова філософія мови? Хоча Вольф не написав окремого тексту, присвяченого мові, його рефлексії про мову розкидані всіма його творами, а теорія знаків (поміж яких – слова) посідає важливу позицію поряд з теорією понять. Тож, пишучи про мову у Вольфа, Кампозамп'єро фактично продовжує розділ про Вольфову логіку й перекидає місток до подальшого розгляду метафізики.

Шостий розділ, «Метафізика», складається з п'яти підрозділів, що відповідають окремим частинам Вольфової метафізики: онтологія, раціональна психологія, емпірична психологія, космологія, теологія. Щоправда дві останні назви цих частин дещо спрощені, а їхня послідовність за задумом Вольфа є дещо іншою (зокрема, це відображено в «Німецькій метафізиці»): після онтології йде емпірична психологія, тоді загальна космологія й аж по тому – раціональна психологія, яка посідає передостанню позицію перед природною теологією. Адже в емпіричній психології йдеться про те, що ми можемо знати про душу з досвіду, тому її можна розглядати також окремо від інших частин метафізики, і тому Вольф розміщує її після онтології перед загальною космологією. У раціональній же психології йдеться про те, що ми можемо знати про душу на основі нашої рації (*Vernunft*), а тому її розгляд передбачає обізнаність із онтологією, емпіричною психологією та загальною космологією. Але якщо йдеться про короткий виклад Вольфової метафізики, частини якої розглядаються різними авторами та мають, зокрема, і пропедитичну функцію, то рішення упорядників є цілком виправданим.

Дірк Еферц висвітлює Вольфову онтологію, починаючи з принципу суперечності та завершуючи значеннями Вольфової онтології для подальшої німецької філософії. Далі Жан-Франсуа Губе розглядає раціональну психологію. Губе цілком логічно по-

чинає з Вольфового визначення душі як *сили уявляти* – адже саме в раціональній психології Вольф уперше вказує на те, що сутністю душі є сила уявляти (*vorstellende Kraft, vis representativa*) – та пояснює місце раціональної психології у Вольфовій метафізиці. У наступному підрозділі Паола Руморе аналізує емпіричну психологію Вольфа, зокрема також відношення і зв'язок емпіричної та раціональної психологій. Поміж іншого, Руморе робить акцент на відмінності метафізичних тез Вольфа і монадології Ляйбніца. Далі Себастьян Зімерт пояснює, як Вольф розуміє космологію та яке місце вона займає в його метафізиці. Зімерт розглядає ключові для Вольфової космології поняття, передусім поняття *пов'язаності речей* та поняття *світу*, а також багато інших, і завершує поняттям *досконалості* (світу) та поняттями, пов'язаними з ним. І насамкінець Роберт Тайс експлікує опис Вольфової природної (чи раціональної) теології та покаже її важливе значення для Вольфової метафізики. Після викладу основних тверджень Вольфової природної теології, нашого знання про Бога на основі рації, Тайс також окремо зупиняється на тезі Вольфа, згідно з якою філософія та *теологія одкровення* узгоджуються між собою.

У сьомому розділі розглядається практична філософія, зокрема етика, природне право, економіка та політика.

Висвітлення Вольфової етики Клеменс Швайгер починає з поняття досконалості (*Vollkommenheit, perfectio*). Згідно з цим автором, морально-філософський підхід Вольфа може бути по праву охарактеризований як етика досконалості (*Vollkommenheitsethik*). Адже головна ідея досконалості (*perfectio*) відіграє у вольфівстві провідну роль і постає як джерело всієї практичної філософії, орієнтованої на безупинне і всеохопне вдосконалення себе самого та інших [див.: HCW: 255]. У контексті цього Вольфового проекту Швайгер аналізує вплив Ляйбніца. Потому автор підрозділу описує такі ключові для Вольфової етики поняття, як задоволення (*Lust, voluptas*), радість (*Freude, laetitia, gaudium*), щастя (*Glück* та *Glückseligkeit, felicitas*), а також поняття зобов'язання (*Verbindlichkeit, obligatio*) і чесноти (*Tugend, virtus*), пояснюючи роль останніх у контексті вдосконалення самого себе та інших.

Далі Александер Айхеле висвітлює Вольфову концепцію природного права, насамперед зазначаючи, що вона тісно пов'язана з етикою: «Вольф починає *Німецьку етику* експозицією “природного закону” на базі поняття досконалості. З нього, через логічно чинні висновування, мають виводитися чи то доводиться всі інші норми природного права, тоді як позитивне право не повинно суперечити йому» [HCW: 270]. Айхеле аналізує Вольфову теорію абсолютного природного права, підкреслюючи, що її принцип не може бути змінений навіть Богом.

У наступному підрозділі Біргер П. Прідат і Крістоф Майнеке пояснюють основи Вольфової економічної думки. Автори цього підрозділу вказують на те, що Вольфове економічне вчення розроблене передусім у «Німецькій політиці», а тому економіку вони розглядають у ширшому контексті Вольфових політичних досліджень. Вихідним пунктом тут є аналіз Вольфового розуміння зв'язку праці, окремих господарств і держави: остання, згідно з Вольфом, необхідно виникає через неспроможність окремих господарств досягнути суспільної цілі – загального блага та безпеки. У свою чергу, міць держави – отже і її змога досягнути цієї цілі – безпосередньо ґрунтується на фінансовій силі. Тому одним із головних завдань держави є економічне процвітання. Прідат і Майнеке порівнюють економічні погляди Вольфа з теорією Адама Сміта та іншими варіантами меркантилізму: Вольф не вдавався до поняття ринку

(Markt), тому ідея самоорганізації ринкових процесів була чужою йому. Через це очільник держави перебирає на себе не лише політичну, але й координативно-економічну роль. Аналіз економічних поглядів Вольфа – відмінних від Смітових – автори завершують коротким окресленням їхнього подальшого розвитку в теорії Джеймса Стюарта й у німецькій фізіократії.

У наступному підрозділі Аніка Бюшінг аналізує передусім Вольфову «Німецьку політику». Бюшінг звертає увагу, що цей твір був написаний незадовго до Вольфової «Промови про практичну філософію китайців». Тож «Німецька політика» писалася, поміж іншим, під впливом перекладів класичних китайських творів, що видавалися в *Acta Eruditorum* і були рецензовані Вольфом. А крім того, теми «Німецької політики» споріднені з темами етичних і економічних текстів Вольфа. Бюшінг показує, що «Німецька політика» в строгому розумінні не є трактатом про теорію суспільства чи держави, її слід розглядати радше як «збірку добрих порад» чи «збірку ідей» [НСW: 315, 333] стосовно того, як суспільству наблизитися до загального щастя.

У восьмому розділі Сімона Де Анджеліс розглядає фізичні теорії Вольфа. Автор звертає увагу на те, що Вольфова «Німецька фізика» (1723) не є математично розробленою фізикалістською теорією – як, наприклад, «Principia» Ньютона, – її написано радше в традиції навчальних посібників з фізики і космології, властивих німецьким університетам того часу. Загалом, фізику Вольфа Де Анджеліс розглядає у світлі тези про Вольфову доповнення класичного раціоналізму позицією емпіризму. І хоча ця теза багато в чому є спрощеним історичним кліше, однак у контексті викладу фізичних міркувань Вольфа вона цілком працює. Де Анджеліс виокремлює три епістемологічні аспекти Вольфової філософії, релевантні для його фізики, а саме: питання про поняття досвіду, питання про певність, вчення про авторитет і свідчення. А тоді зупиняється на понятті телеології (термін, який є Вольфовим неологізмом). У «Німецькій фізиці» (1723) Вольф не використовує цього поняття, але відразу потому присвячує йому цілий окремий твір – «Vernünftige Gedanken von den Absichten der natürlichen Dinge» (1723/26). Телеологія для Вольфа це дисципліна, яка пояснює цілі природних речей, а отже – і цілі Бога. Тому телеологію Вольф розглядає частково як частину фізики, а частково – як пропедевтику до телеології. Після цього Де Анджеліс акцентує увагу на проблемі відношення між геометрією та природою, а також на проблемах руху тіл і причини ваги, що перебували в центрі тогочасних фізикалістських дебатів.

У дев'ятому розділі Паола Канту розглядає математичні ідеї Вольфа, звертаючи увагу на їх глибинний зв'язок з онтологією та логікою. Математику Вольф розуміє як науку про величини (*scientia quantitatum*, *Größenlehre*), науку, яка вимірює все, що може бути вимірним. Проте для Вольфа математика не є *mathesis universalis*, «математика є наукою вимірювання певних видів речей, які Вольф загалом називає величинами» [НСW: 361]. Тож далі Канту аналізує Вольфові поняття арифметичних чисел, геометричних екстенсивних величин та алгебраїчних величин, окремо зупиняючись на Вольфовому особливому варіанті теорії ймовірності. На завершення Канту ставить питання: що треба розуміти під математичним методом? Вона звертає увагу на те, що, по-перше, Вольф називає свій метод різними іменами: математичний, геометричний, демонстративний, філософський, науковий, по друге ж, у різних текстах дає йому різні визначення. Сама назва цього підрозділу – «Багато назв, один метод?» – і є вочевидь відповіддю на це питання, адже особливо глибокого аналізу цієї теми Канту не пропо-

нує. Натомість вона звертає увагу на значення теорії понять і дефініцій Вольфа для розуміння його методу, а також на настанову досягати якомога докладніших і повніших понять. І, на завершення, розглядає відмінність номінальних і реальних дефініцій.

Темами останнього розділу є стосунки та конфлікт між Вольфом і пієтистами, а також рецепція його філософії.

Анна Ширвіньська досить докладно розглядає обставини вигнання Вольфа з Пруссії королем Фридрихом Вільгельмом I. Після цього німецький філософ змушений був переїхати до Марбурга, де отримав професуру. Ця подія набула міжнародного розголосу, отримавши назву *Causa Wolffiana*. Ширвіньська аналізує ідеї та цілі пієтистів, а тоді зміст Вольфової «Промови про практичну філософію китайців» (1721), яку можна вважати початком відкритого конфлікту між Вольфом і пієтистами. Головною тезою промови було те, що «також нехристиянські народи є цілком здатними розвивати та реалізовувати моральні цінності» [HCW: 386].

Однак сама промова була лише «офіційною підставою» [HCW: 387] для конфлікту. Ширвіньська стверджує, що сутність цього конфлікту не зводиться до протистояння філософії і теології, розуму і віри, толерантності і нетолерантності. Натомість справжньою причиною було різнотлумачення проблеми свободи волі. Без сумніву, Ширвіньська тут має рацію, і переконливо показує теоретичні розбіжності між Вольфом і пієтистами стосовно цієї проблеми, зокрема аналізуючи полеміку Вольфа з Йоахімом Лянге. Однак варто наголосити ще й на тому, що вже саму особу Вольфа пієтисти сприймали як небезпечну, оскільки по-іншому дивилися на те, як слід керувати університетом і який спосіб викладання має бути запроваджено. Тому вони й намагалися обмежити Вольфові можливості шляхом заборони викладання філософії та математики. Тож розбіжність у тлумаченні свободи волі варто розглядати як кульмінаційну точку цих системних розбіжностей. Але це жодним чином не применшує значення та ваги цієї кульмінації, адже – на чому особливо наголошує Ширвіньська – полеміка між Вольфом і Лянге тривала багато років і вимушено припинилася з поверненням Вольфа в Гале. Однак обидві сторони залишилися на початкових позиціях і про жодний консенсус чи чинсь перемогу говорити годі.

Наступний підрозділ, написаний Штефані Бухенау, називається «Рецепція Вольфа в естетиці». Естетику Бухенау розуміє тут у широкому контексті краси та мистецтва. Тож спершу коротко розглядає інтерпретації Вольфової *ars fingendi* Бодмером, Брайтінгером та Готшедом, і вже після цього – створення естетики Баумгартеном. Бухенау вказує на два головні джерела Баумгартенової естетики: теорію пізнання Вольфа та традицію риторики, звертаючи тут особливу увагу на Цицерона. Далі аналізується опосередкований через Баумгартена вплив Вольфа на теорію мистецтва Зульцера, а тоді також Лесінга та Мендельсона.

Міхаель Альбрехт розглядає вплив Вольфа на німецькомовні університети. І передусім звертає увагу на величезний Вольфів внесок у формування німецької наукової мови. А також на те, що викладання в Університеті Гале німецькою, яке започаткували Томазіус і Вольф, спочатку викликало серйозний спротив пруського уряду, зокрема міністра культури Цедліца, який наполягав на викладанні латиною. Альбрехт дуже докладно розглядає всіх професорів німецькомовних університетів, на яких прямо чи опосередковано вплинула Вольфова філософія, підкреслюючи, що й після Вольфа кафедри філософії ще п'ятдесят років посідали вольф'яниці. Самі лише назви міст, університетів яких потрапили до Альбрехтового розгляду, складають достатньо довгий

список: Марбург, Герборн, Ерланген, Єна, Франкфурт на Одері, Гісен, Гьотінген, Ляйпціг, Вігенберг, Гюбінген, Кьонігсберг, Ерфурт, Гельмштед, Вюрцбург, Інгольштад, Фульда, Фрайбург, Трір, Відень, Ділінген, Зальцбург. У цьому контексті Альбрехт також аналізує обставини життя Вольфа та популяризації вольфیانства на державному та суспільному рівні.

Завершує книгу чудовий текст Соні Карбончіні про рецепцію Вольфа в Європі. Карбончіні починає з роз'яснення того, що означає «Європа» у випадку Вольфа. Вона зазначає, що вже в ті часи слово «Європа» мало три значення: 1) географічне – країни північніше Середземного моря та західніше Азії; 2) політичне – результат нового світового порядку, який було встановлено після Вестфальського миру 1648 року; 3) цивілізаційне – Європа як ідея цивілізації. Карбончіні вказує на те, що Вольфова філософія, поза сумнівом, поширилася на всю Європу в географічному сенсі й навіть поза її межі, «бо Вольфові твори читали та студіювали навіть у Туреччині, а також у колоніях Північної та Південної Америки» [HCW: 468]. У політичному сенсі Вольф справив вплив на Європу своїм вченням про природне право, просякнутим раціоналістичними, секулярними та індивідуалістськими ідеями. Вольфові правові теорії склали основу законодавств Прусії та Австрії. У контексті Європи як ідеї цивілізації Вольф, на думку Карбончіні, має ту заслугу, що саме він, озброївшись давнім поняттям *civitas maxima*, доклався до створення загальнопоширеної системи знання, яка б виходила за межі окремих країн і мала чинність для всієї Європи як ідеї.

Далі Карбончіні аналізує нечувану, як для тих часів, популярність Вольфа, вказуючи на донедавна маловідомі факти, що свідчать про вивчення його філософії чи не в усіх країнах Європи та поза нею. А також звертає увагу на велику кількість творів, які намагалися заперечити його філософію (що теж засвідчує її популярність), поміж яких траплялися навіть сатиричні романи. Карбончіні пояснює суперництво Вольфа і Вольтера, а також Вольфові стосунки із французькою мовою та культурою. Потому аналізує використання – часто майже дослівне цитування – Вольфових текстів у «Енциклопедії» Дідро і Даламбера. І звертає увагу, що такий вжиток Вольфових текстів знаходимо також у «Cyclopaedia, or a Universal Dictionary of Arts and Sciences» (1728) Ефраїма Чеймберса, який використовував ранні математичні тексти Вольфа, часто без зазначення джерела. Карбончіні окремо зупиняється на протистоянні Вольфа і пієтистів, аналізуючи його з перспективи проекту Просвітництва як реалізації нової ролі філософії, що перестає бути служницею догматики. І насамкінець висвітлює засадовий намір Вольфа, який можна вважати головною причиною неймовірної Вольфой популярності: зробити філософію універсальною, певною та корисною.

Те, що сьогодні Крістіан Вольф поволі знову стає відомим і привертає дедалі більше уваги, є цілком закономірним, зважаючи на масштаб його думки та досягнень. У вузьких дослідницьких колах вже давно спростовано багато поверхових кліше щодо його постаті та філософії. І на початку XXI ст. Вольф аж ніяк не є незвіданою землею. Проте лише зараз його ім'я знову починає ставати впізнаваним для дедалі ширшої публіки. Суттєвим кроком у цьому напрямі є книга «Handbuch Christian Wolff» (2018). Утім, вона жодним чином не зводиться до популяризаторського жанру, а постає також і серйозним дослідженням, що охоплює всі аспекти Вольфової думки. Тому вона може бути цікавою як професійним дослідникам, так і початківцям, що мають нині якісний вступ до Вольфової філософії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Bertz, C. (2017, February 03). *Der fast vergessene Philosoph: Christian-Wolff-Gesellschaft gegründet*. Campus Halensis. <https://www.campus-halensis.de/artikel/der-fast-vergessene-philosoph-christian-wolff-gesellschaft-gegruendet/>
- Schwaiger, C. (2000). Christian Wolff. Die Zentrale Gestalt der deutschen Aufklärungsphilosophie. In L. Kreimendahl (Hrsg.), *Philosophie des 18. Jahrhunderts. Eine Einführung* (S. 48-67). Darmstadt: Primus.
- Theis, R., & Aichele, A. (Hrsg.). (2018). *Handbuch Christian Wolff*. Wiesbaden: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-14737-2>.

Одержано / Received 11.03.2021

Ihor Pasitschnyk

Revival of Interest in Wolff's Philosophy. Theis, R., & Aichele, A. (Hrsg.). (2018). *Handbuch Christian Wolff*. Wiesbaden: Springer.

Review of Theis, R., & Aichele, A. (Hrsg.). (2018). *Handbuch Christian Wolff*. Wiesbaden: Springer.

Ігор Пасічник

Відновлення інтересу до філософії Вольфа. Theis, R., & Aichele, A. (Hrsg.). (2018). *Handbuch Christian Wolff*. Wiesbaden: Springer.

Огляд книги Theis, R., & Aichele, A. (Hrsg.). (2018). *Handbuch Christian Wolff*. Wiesbaden: Springer.

Ihor Pasitschnyk, PhD in philosophy, Associate Professor at the Department of Theory and History of Culture, National Ivan Franko University of Lviv.

Ігор Пасічник, к. філос. н., доцент кафедри теорії та історії культури, Львівський національний університет імені Івана Франка.

e-mail: pasitschnyk@gmail.com
